

Κων. Αντωνόπουλος Τα κατάλοιπα μιας έκρηξης

Πριν απαντήσω στον κ. Θεοφίλου για τα σχόλιά του στο άρθρο μου «Μια λάμψη στο πουθενά» (Ουτοπία 53, 2003), θα ήθελα να δώσω στον αναγνώστη μια εικόνα για τη μέθοδο που λέγεται «Γλωσσική Ανάλυση» και έχει δυο αντίθετες όψεις. Η μια απ' αυτές, που δεν μου αρέσει, είναι αυτή που ονομάζεται «Φιλοσοφία της Γλώσσας» και η οποία εξετάζει τη Γλώσσα φιλοσοφικά. Δεν μου αρέσει, γιατί δεν είναι δουλειά της Φιλοσοφίας να δώσει πτυχίο στη Γλώσσα. Η άλλη, που μου αρέσει, κάνει ακριβώς το αντίστροφο. Εξετάζει τη Φιλοσοφία γλωσσικά. Και μου αρέσει, γιατί, αν τα πράγματα φθάσουν εκεί, δεν είναι η Γλώσσα αλλά η Φιλοσοφία που είναι το αναλώσιμο. Η κάθε «φιλοσοφία». Η πρώτη δραστηριότητα, η Φιλοσοφία της Γλώσσας, είναι το όνομα ενός γνωστικού αντικειμένου, όπως είναι και η Φιλοσοφία της Επιστήμης. Η δεύτερη δραστηριότητα, η Γλωσσική Φιλοσοφία, είναι το όνομα μιας μεθόδου.

Η δεύτερη δραστηριότητα εκλαμβάνει την υπάρχουσα γλώσσα ως το θεμέλιο και διερευνά θεωρίες, για να διακρίνει σε πιο βαθμό τηρούν τα συμπεφωνημένα, πριν συμπεράνουν ό,τι συμπεράνουν. Αν τα (γλωσσικώς) συμπεφωνημένα δεν τηρούνται, η θεωρία ελέγχεται ως ακατάλληλη με το σκεπτικό, μεταξύ άλλων, ότι, αν νοηματοδοτήσεις μια λέξη όπως σου αρέσει, μπορείς να αποδείξεις οτιδήποτε. Αν, για παράδειγμα, και όπως κάνουν πολλοί κοινωνιολόγοι –και όλοι ανεξαιρέτα οι ψυχαναλυτές– παραβιάσεις τα όρια ανάμεσα στην εξήγηση μιας πράξης και τη δικαιολόγησή της, τότε όσες πράξεις θα έχουν εξήγηση, και έχουν όλες, θα έχουν *eo ipso* και μια δικαιολογία. Γι' αυτό ο Δ. Νιάνινας πολύ εύστοχα αποκάλεσε την Ψυχανάλυση «την ψυχολογία του άλλοθι». Όλες οι πράξεις έχουν μια εξήγηση. Αλλά δεν έχουν όλες μια δικαιολογία.

Η Γλωσσική Φιλοσοφία, διακρίνοντας μια τέτοια παραβίαση του γλωσσικού μας συμβολαίου στη χρήση μιας λέξης-κλειδί για τη θεωρία (ανωτέρω στην αναζήτηση άλλοθι), ξεκινάει ερωτώντας: Πότε λέμε κανονικά αυτή τη λέξη; Και τι ακριβώς εννοούμε; Τηρεί η υπό εξέταση θέση τα συμπεφωνημένα ή συνάγει τα συμπεράσματά της παραβιάζοντας την καθιερωμένη και, όπως στην πιο πάνω περίπτωση, την επιβεβλημένη χρήση; Από την απο-

ψη της Γλωσσικής Φιλοσοφίας εξέτασα στο άρθρο μου τη Μεγάλη Έκρηξη. Οι κεντρικές θέσεις του άρθρου μου ήταν:

1. Ο χώρος δεν μεγαλώνει. «Μεγαλώνω» σημαίνει πιάνω πιο πολύ χώρο απ' ό,τι έπιανα πριν. Επομένως, αν ο χώρος μεγαλώνει, ο χώρος θα πρέπει να πιάνει πιο πολύ χώρο απ' ό,τι έπιανε πριν. Αλλά εάν ο χώρος έχει μέχρι τώρα μεγαλώσει ακριβώς τόσο, και όχι περισσότερο, τότε δεν υπάρχει χώρος τον οποίο να μπορεί ο χώρος να πιάσει, εκτός βέβαια και αν ο χώρος είναι μεγαλύτερος απ' ό,τι είναι.

2. Ο χώρος δεν είναι καμπύλος. Ό,τι είναι καμπύλο έχει σχήμα. Και σχήμα έχει ό,τι καταλαμβάνει κάποια σημεία του χώρου, κάποια άλλα όχι, ώστε η διάκριση ανάμεσα στα σημεία που καταλαμβάνει και σε εκείνα που όχι, να του δίνει το σχήμα που έχει. Έτσι, αν ο χώρος είναι καμπύλος, και άρα έχει σχήμα, ο χώρος θα καταλαμβάνει κάποια σημεία του χώρου και κάποια όχι. Ο χώρος, για να εξηγημάστε.

3. Η Μεγάλη Έκρηξη δεν δημιουργήσε το χώρο και το χρόνο. Έκρηξη είναι κάτι που γίνεται *κάπου*. Αλλά αν η Μεγάλη Έκρηξη *δημιούργησε* το χώρο, δεν έγινε *κάπου*. Έκρηξη, αναλόγως, είναι κάτι που γίνεται *κάποτε*. Αλλά αν η Μεγάλη Έκρηξη *δημιούργησε* το χρόνο, δεν έγινε *κάποτε*. Και ό,τι δεν έγινε ούτε *κάπου* ούτε *κάποτε*, δεν έγινε.

Σ' αυτές τις ρητές και κατηγορηματικές θέσεις, ο κ. Θεοφίλου δεν διαφωνεί. Δίνει *συγκατάθεση*. Αυτό τουλάχιστον αντιλαμβάνομαι από τη δεύτερη σελίδα του κειμένου του («έτσι πολύ σωστά κάνει την κριτική του ο κ. Αντωνόπουλος»). Απλώς, προσθέτει ότι δεν πρέπει γι' αυτό το λόγο να διαγράφουμε συλλήβδην όλη τη Θεωρητική Φυσική και μαζί της όλους τους φυσικούς, ότι είναι επιρροπείς στην αποδοχή ασυναρτησιών και προτάσεων που δεν έχουν λογική αυτοσυνέπεια. Τι να απαντήσω σ' αυτό; Ότι το άρθρο δεν αναφέρεται σε όσους απορρίπτουν τη Μεγάλη Έκρηξη; Αν *εκεί* είναι το πρόβλημα, «επανορθώνω» ευθύς αμέσως, αν και επανορθώνω απλώς το αυτονόητο. Ουδείς φυσικός ο οποίος συμφωνεί μαζί μου στις τρεις αυτές θέσεις, θα διακρίνει ποτέ τον εαυτό του σ' αυτές. Αυτοματικά, θα έλεγα, θα θεωρούσε ότι αναφερόμουν στους *άλλους* και όχι στον ίδιο. Όπως ανάλογα θα είχα κάνει και εγώ, αν άκουγα τα ίδια για τους φιλοσόφους από τους οποίους θα είχα διαχωρίσει τη θέση μου. Ο κ. Θεοφίλου, αντίθετα, παρουσιάζοντας μια στατιστικά σπάνια παραλλαγή, ενώ συνηγορεί, διαχωρίζει τη θέση του. Αν πρόκειται για την ανάγκη να εξαιρέσει τον εαυτό του, πολύ καλώς κάνει και ανήκει στη συγκεκριμένη παραλλαγή και παρεμβαίνει ως παρεμβαίνει. Αν ωστόσο σχολιάζει το άρθρο μου κριτικά (που δεν το βλέπω!), διότι ο ίδιος βρίσκεται «κάπου στη μέση» και γι' αυτό αισθάνεται ότι η κριτική μου τον αγγίζει, τότε οι τρεις προηγούμενες θέσεις –και όλες οι άλλες που εδώ αναγκαστικά παραλείπω– είναι εκεί. Ας τις σχολιάσει (πραγματικά) τώρα.

Νομίζει ο κ. Θεοφίλου ότι αδικώ το χώρο; Ε, τότε είμαι πολύ τυχερός. Μόλις τρεις μέρες από την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, ένας υψηλής επιρροής επιστήμονας του χώρου, ίσως από εκείνους που έχουν τη μεγαλύτερη επιρροή σ' αυτό τον τόπο, μιλάει μη αφήνοντας πτέξω σχεδόν κανέναν (όλο «ξέρου-με» και «ξέρου-με» λέει) και, αν γίνει πιστευτός, οι αντιρρησίες, οι οποίοι, ειρήσθω εν παρόδω, έχει καθιερωθεί να αναφέρονται με το περιφρονητικό όνομα “dissident scientists” (σχισματικοί;) και θεωρείται ότι κείνται εκτός των κόλπων της επιστήμης, μετρώνται στα δάχτυλα του ενός χεριού. Άρα δεν έχω ούτε και εδώ πέσει τόσο πολύ έξω! Μιλάω βέβαια για τον ακαδημαϊκό κ. Νανόπουλο στη

συνέντευξή του στην *Καθημερινή της Κυριακής*, 25 Μαΐου 2003, η οποία δόθηκε φυσικά εν αγνοία του άρθρου μου (ας είμαστε σοβαροί!) και άρα κανονικά δεν θα με αφορούσε. Ο πρωταγωνιστής, στον οποίο ήδη υπήρξε αοριστολογική αναφορά στο άρθρο μου (σ. 82), επαναλαμβάνει τα όσα συνήθως υποστηρίζει με την ίδια πάντα αδιατάρακτη γαλήνη: «Τα όργανα είδαν (!) τον χώρο και τον χρόνο και συνέλαβαν το σύμπαν στην νηπιακή του ηλικία. Μας διηγήθηκαν πολλά για τη στιγμή της γένεσής του, τότε που σχεδόν ένα τίποτα εξερχόταν και από την έκρηξη αυτή προήλθαν ο χώρος, ο χρόνος και η ύλη».

Αν ο κ. Θεοφίλου θεωρεί ότι ο κ. Νανόπουλος είναι *μειοψηφία* στο χώρο, ας κάνουμε μια δημοσκοπήση. Όντας μέλος ενός τμήματος του ΕΜΠ που τιτλοφορείται Τμήμα Εφαρμοσμένων Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών, έχω στη διάθεσή μου ένα αρκετά πλατύ δείγμα, γιατί η δειγματοληψία μου δεν περιορίζεται εκεί. Και τον βεβαιώνω ότι δεν είναι η μειοψηφία. Ακριβώς το αντίθετο. Εάν λοιπόν κάποιους έχω αδικήσει, όπως με επιπλήττει, και κυρίως τον ίδιο, να η ευκαιρία! Ας διαχωρίσει τη θέση του και από τον κ. Νανόπουλο, για να μου δώσει ένα καλό μάθημα. Όπως είχα πει και στο άρθρο μου, αλλά με διαφορετική σημασία αυτή τη φορά, ιδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα.

Ελλείπει αντιλόγου στα ουσιαστικά σημεία του άρθρου, που είναι και τα εννέα δέκατα, ο κ. Θεοφίλου σχολιάζει, εδώ με την υπαρκτή έννοια, το ζήτημα της περιφέρειας, δηλαδή το εναπομένον ένα. Και εκείνο το οποίο, αν μου ζητούσαν να αφαιρέσω κάτι για να συντομεύσω το κείμενο (οι συντάκτες τα ζητούν αυτά), θα ήταν και το κομμάτι που θα αφαιρούσα. Αυτό είναι το ζήτημα του γλωσσικού οργάνου, «με το οποίο ανακοινώνουμε στους άλλους τι κάναμε και τι μάθαμε» (N. Bohr), στο οποίο ο κ. Θεοφίλου πράγματι δίνει μια απάντηση. Άρα το ίδιο υποχρεούμαι να πράξω και εγώ. Πρόκειται για την παρατήρηση ότι η γλώσσα δεν είναι στατική, αλλά αποτελεί δυναμικό σύστημα που αναπτύσσεται συνεχώς με *κάποια αλλαγή του εννοιολογικού περιεχομένου των λέξεων*.

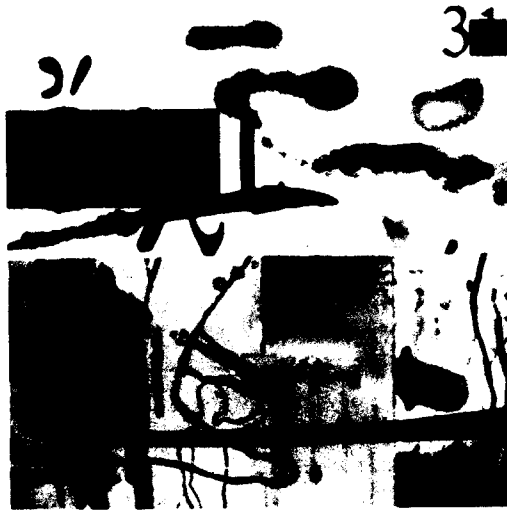
«Κάποια;» Όταν μιλάμε για μια έκρηξη η οποία, αν και έγινε, δεν έγινε ούτε κάπου ούτε κάποτε αλλά έγινε εν πάση περιπτώσει, με ποια κριτήρια έχουμε απλώς μια «κάποια» αλλαγή του εννοιολογικού περιεχομένου της λέξης; Και όχι τον κόσμο ανάποδα; Η έκφραση «αλλαγή μιας έννοιας» είναι πολύ αθώα και αν αυτό απαιτείται για να περάσει το σύνθημα «οι έννοιες αλλάζουν», καλό θα είναι να το σταματήσω εδώ και τώρα. Όταν οι ερεινητές αντιλήφθηκαν ότι τα μικρόβια, που είχε πρώτος ανακαλύψει ο Loewenhoek, προκαλούν ασθένειες, αυτό ήταν όχι «κάποια» αλλά μια μεγάλη αλλαγή του εννοιολογικού περιεχομένου της λέξης «μικρόβιο». Αλλά ήταν και πάλι η απόδοση στο μικρόβιο μιας ιδιότητας ΣΥΜΒΑΤΗΣ τουλάχιστον με τις όσες είχαμε ήδη επιβεβαιώσει. Και έτσι γενικά αλλάζουν οι λέξεις.

Όμως, όταν μιλάμε για μια έκρηξη η οποία ούτε κάπου έγινε ούτε κάποτε, αλλά έγινε έτσι κι αλλιώς, αποδίδουμε στις λέξεις «έκρηξη» και «έγινε», και τουλάχιστον σ' αυτές τις δυο, αν όχι και στις άλλες που ενέχονται (κάπου και κάποτε), σημασίες που είναι αδύνατον να ανεχθούν και να αφομοιώσουν χωρίς απίστευτες αντιφάσεις και ασυναρτησίες. Εδώ δεν έχουμε πια να κάνουμε με την απόδοση στο μικρόβιο της ιδιότητας «νοσογόνο», η οποία *προστίθεται* σε όσα ήδη γνωρίζαμε γι' αυτό και συγκατοικεί μαζί τους ειρηνικά. Πρόκειται για την απόδοση στις έννοιες «έκρηξη» και «έγινε» γνωρισμάτων τα οποία οι έννοιες *απορρίπτουν* ή κάνουν χώρο μόνο με το αντίτιμο μιας «νηπιακής», θα λέγαμε, χρησιμοποιώντας τον όρο του κ. Νανόπουλου, αντίφασης. Συνεπώς, ο κ. Θεοφίλου μάλλον θα

πρέπει να μη διακρίνει ανάμεσα σε νέες και συμβατές με νέες και *ασύμβατες* νοηματοδοτήσεις μιας έννοιας. Γι' αυτό, υποθέτω, γράφει: «Έτσι μπορούμε να έχουμε ένα νοητικό οικοδόμημα χωρίς αντινομίες, που μας επιτρέπει να προχωρήσουμε στην παραγωγή θεωρημάτων [...]» κ.λπ. Εγώ βέβαια δεν μίλησα ακριβώς για «αντινομίες», οι οποίες είναι ένα πολύ ενδιαφέρον αντικείμενο για το φιλόσοφο. Μίλησα για χοντρές, αφελείς αντιφάσεις. Και οι αντιφάσεις ή, έστω, οι αντινομίες, δεν προκύπτουν όταν απλώς επιφέρεις κάποια αλλαγή *αντίθετη* προς αυτό και, ωστόσο, διατηρείς *ταυτόχρονα* και το προηγούμενο, χωρίς να το καταργείς. Και επί του προκειμένου, αυτό ακριβώς έχει συμβεί.

Η Φυσική, υποθέτω, συνεχίζει ακόμα να ασχολείται με φαινόμενα που εξελίσσονται στο χώρο και στο χρόνο, προσδιορίζοντας διαρκώς το «πού» και το «πότε». Και άρα επικυρώνει το αίτημα του χωροχρονικού εντοπισμού *όλων των φυσικών φαινομένων*. Άρα η ιδέα μιας Έκρηξης που δεν έγινε ποτέ, και όμως έγινε, δεν έχει αποτελέσει ακόμα το νέο υπόδειγμα *χρήσης της λέξης* κατ' αποκλεισμόν του παλαιού και, προσωπικά, δεν βλέπω καν πώς θα μπορούσε. Έτσι, αν η σύγχρονη Κοσμολογία είναι μέρος της Φυσικής, τότε η Φυσική πραγματεύεται και φαινόμενα που γίνονται κάπου και κάποτε και φαινόμενα που δεν έγιναν ποτέ και πουθενά! Επομένως, όταν και τότε ακόμα ο κ. Θεοφίλου διατείνεται ότι μπορούμε να έχουμε ένα νοητικό οικοδόμημα χωρίς αντινομίες (αντιφάσεις), μάλλον θα εννοεί ότι η αλλαγή του εννοιολογικού περιεχομένου μιας λέξης κάνει το ίδιο είτε γίνεται με *συμβατά* είτε με *ασύμβατα* προς αυτή νέα κατηγορήματα. Το άρθρο μου πάντως όχι.

Με δυο λόγια. Οι αλλαγές των νοημάτων από τις οποίες συνήγαγα τις σχετικές αντιφάσεις δεν είναι «κάποιες» αλλαγές, αλλά αλλαγές ΑΣΥΜΜΕΤΡΕΣ προς την καθιερωμένη σημασία, δηλαδή άπειρες. Και γι' αυτό ακριβώς προκύπτουν οι αντιφάσεις. Αναφέρομαι βέβαια στη διαβόητη έννοια της *incommensurability* του Th. Kuhn και του P. K. Feyerabend. Το πρόβλημα είναι πολύ γνωστό εδώ και σαράντα περίπου χρόνια. Αν ο κ. Θεοφίλου επιθυμεί να επεκταθώ σ' αυτό, θα το κάνω πολύ πρόθυμα. Κατά τα λοιπά, τον ευχαριστώ.

Χαράλαμπος Κατσατσίδης, «Χώροι αγώνων», 1999-2001